

**ВЛИЯНИЕ НА СЕМЕЙСТВОТО ЗА РАЗВИТИЕТО НА
ЛИЧНОСТТА И ЕТНОСОЦИАЛНАТА ИДЕНТИФИКАЦИЯ НА
ДЕЦАТА И ПОДРАСТВАЩИТЕ В НЕГО**

Елена Георгиева Дичева

Университет „Проф. д-р Асен Златаров”- Бургас

**THE FAMILY'S INFLUENCE ON THE PERSONAL DEVELOPMENT
AND THE ETHNOSOCIAL IDENTIFICATION OF THE CHILDREN
AND ADOLESCENTS IN IT**

Elena Georgieva Dicheva

Prof. Dr. Asen Zlatarov University, Burgas

**Авторът изказва благодарност към научен проект №НИХ – 413/2018 г. „Изследване на контекстните компетенции в предучилищна и начална училищна възраст и разработване на конкретни педагогически модели за подкрепа на детската личност“ за финансирането на настоящата работа.*

Abstract: *The author focuses her attention on the family as a social institution and an educative environment influencing on the formation of the personality of the growing up in it, a specific sphere of relationships and a community with individual potential, style and complex of purposeful pedagogical influences of the parents value orientations and social experience, education of the necessary life qualities, presentations and orientations of their children. It emphasizes the role and importance of the family to include the children in the social micro environment, the ethnic community, their introduction into the complex and contradictory external world, values and roles, thinking and behavior, way of life and activity, image of life in different types of families - a basis for the formation of flexible competences, behavioral patterns and social experience.*

Абстракт: *В авторската разработка се поставя акцент върху семейството като социална институция и възпитаваща среда, оказваща влияние за формиране на личността на подрастващите в него, специфична сфера на взаимоотношения и общност с индивидуален потенциал, стил и комплекс от целенасочени педагогически въздействия на родителите за предаване на ценностни ориентири и социален опит, възпитание на необходимите житейски качества, представи и ориентации у децата. Подчертава се ролята и значението на семейството за приобщаване на децата в социалната микросреда, етническата общност, въвеждането им в сложния и противоречив външен свят, ценности и роли, мислене и поведение, бит и дейност, образ на живот в различни типове семейства – основа за формиране на гъвкави компетентности, модели на поведение и социален опит.*

Key words: *family, ethnicity, family memory, children, parents, education, values, norms, patterns of behavior, social experience, socialization*

Съвременното семейство под въздействието на промените в икономическата сфера, в социалната среда и обстановката на постоянно налагани чрез медиите и ИКТ нови ценности и социокултурни ориентири търпи изменения в своята вътрешна структура, функции, цели, роля и място в развитието и благополучието на обществото ни. Но въпреки изкуствено ограничаваното и умишленото снижаване на неговата значимост и потенциал, семейството продължава да бъде социална институция и система с изключителен дял и участие в изграждане на личността на детето, първичната и базова школа за възпитаване у него на морал и норми, нравствени качества и чувства, навици за социално поведение, принадлежност към социална и етническа общност. Отпечатък за цял живот върху нравствения светоглед и облик на детето оставят атмосферата и междуличностните отношения в семейството, неговите състав, устройство и статус, ежедневието и бит, грижи и радости. Семейното възпитание е било и остава задължителен компонент и важна част в системата на обществените отношения, определяща качествено състояние на социалния организъм на гражданското общество като цяло, създаваща и моделираща социалните действия и поведение на индивида в рамките на особеностите и спецификата на своята култура и етническа принадлежност. Безусловно, въпреки трансформациите семейството е една от основните и необходими степени на човешкото битие и съществуване. Безспорен факт при това е, че полученото от подрастващият в годините на детството се съхранява и постепенно, по-нататък се надгражда в течение на целия последващ живот на човека. Именно в семейството се поставят и съзидат основите на личността на детето и към момента на постъпването му в училище тази индивидуалност в преобладаващата степен е вече почти сформирана и установена. Както е известно, процесът на социализация на личността се осъществява в течение на целия жизнен път на човека. В същото време, придобитите чрез усвояване в различните възрастови етапи ценности и норми, характерни особености се развиват и актуализират в зависимост от спецификата на психологията на индивида и в съответствие с етапите на неговата социална и трудова активност и дейност, мотивация и опит. В качеството на своеобразна отправна точка на нравствената социализация, в рамките на която се формират ценностните ориентири и начините на възприемане и на отношение към заобикалящите, околната среда и света въобще, открито изявявана и представяна от всеки, фактически са стабилно усвоените в най-ранното му детство като норми на социално поведение, реакции, общуване и взаимодействие с другите хора, правилата и стандартите на социалните и нравствени изисквания, включително и забраните. В тази връзка, с пълно право можем да приемем, че най-важният институт за социализация на човека се явява именно семейството. Последното като специфично биосоциално обединение, сложно структурно образувание и важна социокултурна общност е най-малката социална и психолого-педагогическа група явяваща се съществен и градивен елемент на общия социален организъм. То представлява социално-битовата основа на обществото, лична и социална ценност, функционираща като първична социализираща среда и първостепенен възпитателен фактор. Бива всеобщо признато за най-главният и значим институт за социализация на личността и фактор за нейното формиране и възпитание в надежден и устойчив, просоциален и здравословен модел и

образ на живот. В него практически се правят първите опити за взаимодействие с обществото. Въобще, в продължение на значително време семейството се явява единственото място на получаване на подобен опит. В тази връзка, то може да се разглежда като модел и форма на базов житейски тренинг за личността, доколкото социализацията по своята същност се явява процес на изграждане и утвърждаване на социалното „Аз” на човека. Тя обхваща всички форми на приобщаване на индивида към културата, обучението и възпитанието, с помощта на които той придобива и развива своята социална природа и етнонационален облик. В този смисъл, социализацията е най-широкото сред понятията, с които се дефинират процесите, характеризиращи формирането на личността. Тя предполага не само съзнателно усвояване от индивида на готови форми и способности на социален живот, способности на взаимодействие с материалната и духовна култура, адаптация към социума, но и изработване, естествено съвместно с обкръжаващите го, на собствен социален опит, ценностни ориентири, свой стил и маниер на поведение и живот. Въпреки различните трактовки и мнения, срещани в литературните източници при дефиниране на социализацията, практически всички специалисти признават, че същността ѝ представлява развитие на личността в хода на цялостния ѝ жизнен път, осъществявано във взаимодействие с обкръжаващата среда чрез усвояване и възпроизводство на социалните норми и културните ценности, а също саморазвитие и самореализацията в етноса и обществото, към които човекът принадлежи. Това разбиране и тълкуване позволява описанието на социализацията като част от непрекъснат процес на еволюция, с финал ориентиран в устойчивото адаптиране и автономизация на личността, с овладяване и възсъздаване от субекта на социалния опит, който самият той постига и натрупва в комуникациите с околните, както и чрез индивидуалната си дейност в съответствие със спецификата на възрастта и социалния си статус в обществото. Трактовката на социализацията в такъв контекст позволява построяване на линията „социализация – образование - възпитание”, в съотношение и логическа връзка с развитие, самовъзпитание и самоизменение, самореализация. Подход и постановка, близки до съвременната хуманистична идея, приета за научен ориентир в педагогиката, психологията и областта на хуманитарното познание в последните десетилетия на отминалото и настоящето столетие. Въобще, причина и съществено основание за поставяне на въпросите за социализацията на личността в центъра на внимание и обект на дискусии, въпреки нежеланието на част от днешните родители и възрастни да разбират и приемат логиката на изключителното значение и отговорността, влиянието на тяхното поведение и личностни качества, социален статус и положение за развитието на растящите в семейното обкръжение дете, подрастващ, младеж. Тъй като именно през призмата на семейството се пречупва влиянието и осъществява отражението на другите социално-педагогически фактори, което като правило, може да се осъществи в две посоки – на позитивно насоченото семейно възпитание, благоприятстващо и помагашо на личността в преодоляване на отрицателните влияния на останалите фактори, докато при липсата или неправилната насока на семейното възпитание се обезсмисля или неутрализира целенасоченото възпитателно въздействие на останалите социално-педагогически фактори. В зависимост от това поведението на детето може да

бъде просоциално, асоциално или антисоциално ориентирано. Специфичната роля на семейството е толкова значима за развитието и възпитанието на детето, че тя не може да бъде изпълнена от никой друг фактор. Обяснението на факта е свързано с това, че основната информация за света и себе си подрастващите получават от родителите си. При това последните притежават уникалната възможност да влияят пряко на детето чрез физическата, емоционалната и социалната му връзка и зависимост от тях, техните образци и примери, модели на възпитание и поведение, задаващи многообразието и спецификата на семейството като институт за социализация. Особеното при подобно интерпретиране на семейството е обусловено от различието в гледните точки и позиции, тъй като от една страна то може да се разглежда като структурен елемент на обществото, а от друга – като малка група. Съответно, семейството като институт за социализация изпълнява своята функция по отношение на личността като проводник на макросоциалните влияния, в частност влиянието на културата, а от друга – като среда на микросоциално взаимодействие, характеризиращо се със своите особености на потенциал и ефективност. Едновременно с това процесът на социализация на детето не се изчерпва само с влиянието на семейството. По-нататък, с израстването ще му въздействат и други институти. Но именно семейството поставя фундамента на социалното развитие на детето. В него от самото начало, стихийно или организирано се осъществяват многообразните т.нар. социални ситуации на общуване и взаимодействие, формиращи и постоянно развиващи социалните компетенции на подрастващия, чиято насоченост и яснота, изразеност са в непосредствена зависимост от характера и атмосферата, условията и състоянието на взаимоотношенията между възрастните, както и техните към децата. Последното налага отчет и съобразяване с динамичните промени в съвременното семейство, определящи прехода му от традиционния към нов модел - с променени статус, структура, функции и роли. Но въпреки измененията в традиционните функции, свързани с раждането и възпитанието на детето, с решаването на всекидневните битови и социални проблеми, семейството е призвано да бъде и надежден психологически помощник и защитник в трудните, бързоизменящи се условия на съвременния живот. А това създава и укрепва духовната близост между родителите и децата, обединява ги в устойчива и надеждна социокултурна общност, чийто потенциал формира и поддържа духа и благосъстоянието на обществото, въобще. Икономическото състояние на семейството пък е в зависимост от икономическото състояние на държавата. И от това как детето е приучено към труда зависи в значителна степен избора му на професия и социално-предприемаческите позиции и нагласи, нравствените и образователни мотиви и стремежи, готовност към самостоятелност, толерантност и взаимодействие с околните. Като правило, семейното възпитание се осъществява в конкретни стилове – авторитарен (авторитарен), демократичен (авторитетен), либерален, индиферентен (хаотичен), със своите характеристики, особености и резултати на въздействие върху децата. Различието между тях спрямо традиционния (нормален) стил е свързано със степента на баланс на контрола и топлотата, изразеността и силата, постоянството на обичта към детето, предразполагащи изграждане на определени ценности и вътрешни бариери, усвояване и интернализация на социално-

приемливи норми и просоциално поведение, както и стимулиране на инициативност, самостоятелност, увереност в себе си. С други думи, обичта – но не като удовлетворение на собствените сиюминутни чувства, а във формата на искрено желание и настойчиви усилия да се осигурят необходимите условия за личностното развитие на детето.

Съвременното семейство се отличава съществено от семейството в миналото не само с нова репродуктивна или икономическа функция, но и с нещо по-сериозно – с изменение на своите образователна и комуникативна, регулативна и социализираща функции. Отношенията родители – деца в последните десетилетия са подложени на модернизация и трансформация, ставайки все повече емоционално и нравствено-психологически дистанцирани и хладни, заради промяна в ценностите, ръста на факторите и количеството на социалните рискове и неблагоприятията, трайно увеличаване на разводите, непълните и еднородителски, безбрачните и алтернативни семейства. Така днес в забързаното и напрегнато ежедневие, членовете на съвременното семейство прекарват все по-малко време заедно, в резултат на което пълноценното общуване между родители и деца, както и между съпрузите в много случаи е затруднено. Това води до нарастване на чувството за самотност и изолация, до отчуждаване и конфликти, засилване влиянието на несемейните ценности и ориентири, повишаване на риска от дезадаптация и избор на асоциални форми на поведение от подрастващия. В този контекст, дестабилизацията и кризата в семейните отношения се превръща в един от сложните социални проблеми в съвременното ни. Необходимостта от решаването на този проблем обуславя нуждата от усилване на ориентацията в системата на социалното образование и работа в посока на възпитание и подкрепа на традиционните семейни ценности, нарастване ролята и ефективността на провежданата социална политика за подпомагане на семейството като основна клетка на обществото. В тази връзка, на преден план излиза потребността от повишаване социалната образованост на подрастващите и възрастните, на обществото като цяло, засилване на социално-педагогическата работа и взаимодействие със семейството, ориентирани към повишаване на педагогическата му култура и възпитателен потенциал, стабилизация на семейните връзки и нормализация на отношенията между съпрузите, между родителите и децата, между членовете на семейството и обкръжаващата го социална среда с нейните институции, органи и звена. Успешното решаване на тези задачи е възможно само при реално обединение на усилията на семейството и образователното учреждение (детска градина или училище) – едни от най-важните социални институти, осигуряващи възпитателния процес и реалното взаимодействие между детето, родителите и социума. На тази база днес съществуват и функционират голямо количество програми, инициативи, учреждения, НПО, в които се прилагат разнообразни подходи към организацията на учебно-възпитателния процес чрез взаимодействието между родителите на подрастващите и педагозите. На този фон нараства вниманието към проблема за връзката на семейството и образователната среда, подчертава се значението на тяхното взаимодействие за възпитанието и успеваемостта, съзнателната дисциплина и резултатите на обучаваните деца и ученици. Акцентира се върху взаимодействието на

педагозите с родителите чрез принципа за сътрудничество, системност и свързаност, равнопоставеност на всички компоненти на образователно-възпитателния процес. Последното доказва актуалността и значимостта на издигната за проучване проблематика в работен пакет 2 „Социално-педагогически модели” на проекта НИХ №413/2018 „Изследване на контекстните компетенции в предучилищна и начална училищна възраст и разработване на конкретни педагогически модели за подкрепа на детската личност”, предвиждаща реализацията на следните модули:

- теоретичното и програмно-методическо, научно-приложно осигуряване взаимодействието на семейството и образователната среда в процеса на изграждане и развитие на личността на подрастващия;
- формиране на академична школа за педагогическо образование на родителите в региона с участието на студентите-педагози от ФОН чрез апробация на продуктивни форми и инструменти за диагностика на нивото на способностите и потребностите в психолого-педагогически знания, готовността и нагласата за семейно възпитание и участие в учебно-възпитателния процес в съвместната дейност по духовно, нравствено, трудово и физическо възпитание на детето в ОУ;
- повишаване на педагогическата култура на родителите и способностите им за общуване с образователната институция в посока интересите на детето и намиране на оптимални форми на взаимодействие, спомагащи за цялостното му развитие и осигуряват преодоляване на поведенчески девиации от подрастващите;
- оказване на практическа подкрепа и помощ на педагозите и родителите за издигане на тяхната педагогическа компетентност, активното включване на родителите в процеса на формиране на социален опит на децата, комуникативните навици и умения, хармонизирането на отношенията родители-деца, повишаване и развитие на педагогическата култура и възпитателния потенциал на семейството;
- разработване и апробация на иновативни педагогически технологии и система от методи и подходи за изграждане и усъвършенстване на взаимодействието между образователните институции и семейството за формирането на съвременния европейски подрастващ под въздействието на информационните технологии.

Предложенията за обогатяване и развитието на педагогическите и възпитателни компетентности – ключови и контекстни са в посока на пълноценното обогатяване на съдържанието на взаимодействието между семейство - ОУ - общественост, развитието на критично и креативно мислене, повишаване на информационната и здравна култура, които ще са водещи приоритети в характера и съдържанието на взаимната помощ и подкрепа на всички институции, участващи в личностното изграждане на съвременен дигитален човек. С практическото осъществяване на идеите се цели подготовка и въвеждане на промени, превръщащи детската градина и училището като публични институции в центрове за развитие на личността и на общността, които заедно със семейството развиват добрите начала у човека и позитивното у него; утвърждават ценностите на съвременната цивилизация; приемат и ценят различието; гарантират

равно качество на услугите за всички деца и ученици, при това в управлението на процесите са включени родители, ученици и другите членове на общността, като всички участващи страни работят в сътрудничество и партньорство. С логиката на удачно прилагане изискванията на новата законова рамка за превръщане на образователното пространство в място за срещи, дебати, дискусии и за социални контакти на различни групи от общността, подпомагащо и поощряващо дейността на хората от всички възрасти. С други думи, съзнателно и граждански активно да се подпомогне осъществяването на промяната на философията и мисията на образованието от „обществена” в „хуманистична” – обслужваща човека и неговото личностно и социално развитие и преуспяване, и по този начин съдейства за издигане на сигурността и благополучието на общността ни като цяло.

И тъй като в условията на интензивните глобализационни процеси в европейското социокултурно и икономическо пространство в последното десетилетие възникна и отчетливо се установява острата необходимост от анализиране и осмисляне, преразглеждане на историческите традиции, стереотипите и социокултурните модели на възпитание, като ключов момент в изграждането на личностните, етносоциалните и национални характер и особености на подрастващите нови поколения, изискваща запознаване и уточняване на същността на основните понятия и категории, концепция за отделно паралелно проучване, чиято методология заради близостта и сходството с разглежданите проблеми приемаме за аналогична и поставяме за обсъждане и апробация с обобщаване на интерпретациите в източниците, тълкуване, избор на подходи и форми за приложение в практическата работа с едновременното реализиране на следните допълнителни задачи:

1. Осъществяване на теоретично проучване на български и чуждестранни научни и литературни източници, свързани с: възпитателните модели и стилове, влиянието на социокултурните и национални особености; ключовите моменти в социализацията и формирането на личността в периода на предучилищното и ранното училищно детство, културни особености на българския етнос, измерения и изследвания на межкултурните различия.
2. Проучване и обосноваване влиянието на семейните възпитателни модели и родителските педагогически стилове върху основни социално-психологически параметри на личността, характер и поведение, етническо самосъзнание, саморегулация, самодетерминация, стремеж към постижения от подрастващите.
3. Изследване и аргументиране на социокултурните особености и спецификата на националния характер, оказващи въздействие върху възпитателните модели чрез семейно-родовата социална памет, традициите и стереотипите на култура, етнопсихология, манталитет и поведение.
4. Установяване преобладаващите родителските стилове у нас, чрез емпирично анкетно проучване на родители, служещо и за разкриване зависимостта между родителските стилове и нагласи, социално-педагогическа култура и потенциал, демографските показатели.

5. Уточняване и диференциране чрез сравнителен анализ на закономерностите и стереотипите на семейно възпитание и процеса на социализация у нас и в общността на диаспората ни в близките източноевропейски страни.
6. Изясняване на различията при възпитанието и процеса на социализация на подрастващите, повлияни от социокултурни особености на семейните модели на възпитание у нас и на българската общност на диаспората ни в близките източноевропейски страни.

Изведените на тяхна база обобщения и заключения, систематизация на резултатите от проучването и качествения им анализ ще позволят разкриването и посочат влиянието на културните особености върху възпитателните модели и практики и родителските стилове, скритите зад тях социокултурни и етнонационални особености, които са основа за по-нататъшни изследвания и теоретико-приложни изводи и постановки в областта на социалната и семейната, етно-педагогиката, както и другите области на хуманитарното познание с пряка или косвена връзка с възпитанието и социализацията на младите поколения в съвременната социална реалност.

За контакт с автора:

доц. д-р Елена Г. Дичева

e-mail: di4_el@abv.bg